

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВОЛІ

Одне з актуальних місць у психологічній науці займає проблема волі (Є.Н. Баканов, Л.І. Божович, К.Н. Корнілов, А.І. Висоцький, Є.П. Ільїн, А.А. Запорожець, В.А. Іванніков, В.К. Калін, О.П. Колісник, В.С. Мерлін, А.Ц. Пуні, А.Е. Пасніченко, В.І. Селіванов, Д.Н. Узнадзе, Ш.А. Чхартішвілі, А.І. Щербаков, Є.В. Ейдман та ін.).

Як засвідчують різні спеціалісти, особистість на сучасному етапі розвитку суспільства намагається бути відносно незалежною від ситуативних впливів середовища, спроможною самостійно свідомо організувати й довести до кінця середовище, і свою поведінку в цьому середовищі. Тому такі риси особистості як активність, цілеспрямованість, відповідальність, дисциплінованість, які традиційно завжди відносилися до вольових, є необхідною умовою для адекватної поведінки в будь-якому середовищі. Розвиток цих якостей набуває актуального значення в сучасних умовах, оскільки вони високозначимі для багатьох видів практичної діяльності особистості і суспільно-активної її поведінки (В.А.Іванніков, 1998; В.І.Селіванов, 1974 та ін.).

Узагальнення літературних джерел засвідчує, що, не зважаючи на древню історію, проблема волі не достатньо досліджена і має багато суперечностей у поглядах стосовно її змісту, механізмів прояву та умов формування (К.Н. Корнілов, 1957; С.Л. Рубінштейн, 2001; Д.Н. Узнадзе, 1966; Ш.Н. Чхартішвілі, 1967, В.І.Іванніков, 1985; В.К. Калін, 1983; В.І. Селіванов, 1982; А.Ц. Пуні, 1973; А.І. Щербаков, 1962 та ін.).

Як показує аналіз літератури, поняття волі трактується фахівцями неоднозначно. Однією з причин такого стану є інтегративність волі, яка пронизує різні особливості особистості. Про це вказують дослідження [2; 3; 5; 7] та ін., які засвідчують, що волю не можна розглядати ізольовано, оскільки вона перетинається майже з усіма основними психічними реаліями (мотивація, ціль, дія, вчинки, пізнавальні та емоційні процеси, характер тощо).

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню розробку, у своєму дослідженні ми поставили за мету уточнити психологічну сутність змісту поняття волі та конкретного прояву її в особистісному аспекті, тобто, у відповідних якостях.

Для досягнення мети нами були поставлені наступні завдання:

- по-перше, провести теоретичний аналіз стану вивчення волі;
- по-друге, уточнити психологічну сутність волі та механізмів що її характеризують;
- по-третє, дослідити особливості розвитку вольової сфери у студентів.

Узагальнення різних досліджень (Є.П.Ільїн, 2000; В.А. Іванніков, 1985; В.К.Калін, 1983; В.І.Селіванов, 1982; Є.П.Щербаков, 1990; С.Л. Рубінштейн, 2001) дозволило умовно виділити кілька етапів в історії пізнання волі.

Так, перший етап (донауковий) – спрямований на актуалізацію поняття волі, спробу дати якимось пояснення її виникненню та прояву за рахунок недостатньо аргументованих механізмів, що мають загально-природничий характер. Зокрема, Аристотель уважав, що воля управляє за допомогою розуму спонукальною силою бажання людини й водночас вольові дії мають природну основу.

Другий етап (V-XVIII ст.) пов'язаний з активним розвитком філософії, медицини, психології, де актив-

ність є предметом дослідження, а воля виступає її певним механізмом. Прояви волі розглядалися на рівні її свободи прийняття рішень або вибору, відповідальності за прийняте рішення.

Третій етап (кінець XVII- початок XIX ст.) наукове пізнання волі як процесу та початок експериментального її дослідження. На цьому етапі вчені намагалися звести волю до емоцій (Вундт, Рібо та ін.), розумової діяльності людини (Мейман, Мюнстерберг, та ін.), або взагалі оголошували волю першоосновою, від якої походять всі психічні прояви людини (Шопенгауер, Гартман та ін.).

Четвертий етап (кінець XIX ст.-XX ст.) – активне вивчення вольових процесів у взаємозв'язку з мотивами, потребами тощо.

Як бачимо, пізнання волі проходило в різні періоди життя з урахуванням розвитку наукової думки, накопиченого наукового досвіду. Що ж стосується визначення змісту поняття волі, то тут теж є різні погляди. Першим експериментальним дослідженням волі прийнято вважати роботу Н.Аха, в якій учений розуміння вольового акту зводив до подолання перешкод.

Деяко інший підхід до дослідження волі був запропонований К.Левіном. Погляди вченого щодо отожднення спонукальної функції з формуванням квазі-потреби як механізму спонукання до довірливої дії звели подальше вивчення волі до контексту інших проблем, зокрема, мотивації, прийняття рішення, persistence.

У вітчизняній психології експериментальні дослідження волі велися з позиції вивчення природи і механізмів вольових зусиль (М.Я. Басов, 1922; А.Ф.Лазурський, 1916 та ін.).

Як засвідчують вчені, поняття волі в різних дослідженнях описується неоднаково [1; 3; 5; 7] та ін. Умовно можна визначити 2 підходи які склалися щодо тлумачення поняття волі.

Перший підхід відображає переважно соціальну та філософську основу, що найбільш чітко ілюструється в роботах з проблеми “свободи волі”. Прикладом такого тлумачення: “свобода полягає зовсім не в тому, щоб робити те, що хочеться... Свобода може полягати лише в тому, щоб мати можливість робити те, чого повинно хотіти...” [3:13].

Другий підхід відображає погляд на волю як на свідоме регулювання особистістю своєї діяльності. Не зважаючи на те, що всі автори трактують “волю” по-різному, можна виділити такі спільні позиції, як здатність долати перешкоди та наявність вольового зусилля.

Відмінними в поглядах у них виступають ключові положення для пояснення волі як: довільної форми мотивації (В.А.Іванніков, вольової регуляції (В.К.Калін), свідомого подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод (В.І. Селіванов), потреби долати перешкоди (П.В. Сімонов) та інші.

На нашу думку, найбільш повно охоплює погляди різних учених визначення волі, дане Є.П.Ільїним, - свідоме управління людиною своїми діями і вчинками, діяльністю та поведінкою[5:51]. Це дає можливість розглядати волю як свідоме долання перешкод, так і регуляцію людиною власних психічних процесів.

Ще складнішим стосовно цього питання є дослідження механізмів прояву волі, оскільки в сучасній психології є багато різних концептуальних моделей. Одним з тих, хто зробив спробу описати механізми волі, був Д.Н. Узнадзе, пов'язавши їх з наявністю установки на дію. Установка, яка виникає в

момент прийняття рішення і яка лежить в основі вольової поведінки, створюється завдяки присутності у свідомості явної чи мисленнєвої ситуації.

Більш системно до цього питання підійшов В.І.Селіванов, який розкрив психофізіологічні особливості вольового зусилля та механізми свідомої регуляції поведінки й діяльності. Він уважав, що основна особливість вольової регуляції полягає у свідомій мобілізації особистістю своїх психічних і фізичних можливостей для подолання труднощів і перешкод при здійсненні цілеспрямованих дій та вчинків [6:15].

Дещо по іншому, але в сенсі В.І.Селіванова представлена концепція В.К. Каліна, який виходить з того, що механізмом регуляції людиною своїх власних психічних процесів (перебудови їх організації для створення оптимального режиму психічної активності) є перенесення мети вольових дій з об'єкта на стан самого себе.

Навмисна зміна смислу дії як механізм вольової регуляції розглядалась В.А. Іванніковим. Змінюючи смисл дії можна змінювати такі характеристики діючої людини, як наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, відповідальність.

Спробу узагальнити концептуальні підходи зробив Є.П.Ільїн, дійшовши висновку, що первинним механізмом вольової регуляції є вольове зусилля, яке є осердям будь-якого вольового акту.

Таким чином ми бачимо, якщо вчені більш-менш однак визначенні змісту волі, то в пізнанні її механізмів, ролі в житті та взаємодії з іншими особливостями людини такої чіткості не спостерігається. В аспекті останнього не досить розкритими залишаються умови розвитку волі та впливу на цей процес

інших властивостей. Виходячи з наведеного, нами було проведено дослідження серед студентів різних вузів по уточненню характеру розвитку та прояву волі. Для вивчення рівня розвитку різних вольових якостей було використано методіку дослідження вольових якостей студентів (Н.Б. Самбулової), опитувальник вольового самоконтролю (А.П. Зверькова та Є.В. Ейдмана), та розроблену нами спеціально для даного дослідження методіку оцінки студентами рівня прояву вольових якостей в себе та в одногрупників.

Дослідженням було охоплено 410 студентів 1, 3, 5 курсів ВНЗ, які навчаються на різних факультетах: 105 студентів факультету правознавств, 119 студентів історичного та 113 – факультету іноземних мов, 73 військових курсантів.

Аналіз отриманих первинних даних, які характеризують рівень прояву вольових якостей студентів різних курсів, обумовив диференціацію респондентів на три групи: з високим, середнім та низьким рівнем їх вираженості. Як засвідчили результати, в обстежуваній вибірці 41% становлять респонденти з високим рівнем розвитку вольових якостей, 24% з середнім та 35% з низьким. Не зважаючи на те, що переважаючу групу становлять студенти з високим рівнем розвитку вольової сфери, також досить великий відсоток таких, які мають низький її рівень.

Загалом дана тенденція зберігається і в окремо диференційованих групах виділених на основі вікових ознак. Так у студентів 1-х курсів співвідношення кількості респондентів кожної групи становило 44,8%, 22,5%, 32,7%; 3-х курсів – 41,6%, 21,6%, 36,8%; 5-х курсів – 36,6%, 26,8%, 36,6% відповідно.

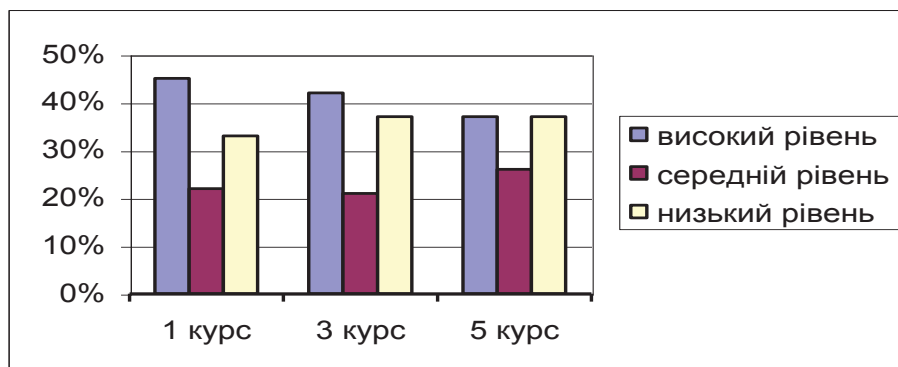

Рис. 1 Співвідношення рівнів розвитку (%) вольових якостей в групах студентів 1, 3, 5-х курсів

Узагальнюючи отримані дані можемо констатувати, що серед студентів 1 курсів, порівняно зі студентами старших курсів, більше таких, яким притаманний високий рівень розвитку вольових якостей. Таке становище ми можемо пояснити тим, що, можливо, ситуація вибору професії, вступ до вищого навчального закладу, адаптація до умов навчання вимагала певної мобілізації зусиль молоді, наполегливої праці, подолання перешкод, що, у свою чергу, вплинуло і на розвиток вольових якостей. Поступове зменшення відсотка студентів з високим рівнем вольових якостей та одночасне зростання таких, в яких вольові якості мають низький рівень прояву чітко прослідковується з зростанням терміну навчання.

Дослідження динаміки в рівнях розвитку вольових якостей у студентів 1, 3, 5-х курсів виявило такі статистично достовірні відмінності: студенти 1 курсу більш цілеспрямовані ніж студенти 3-го курсу ($t=3,57$; $p<0,01$) та 5-го курсу ($t=3,94$; $p<0,01$), мають вищий вольовий самоконтроль ($t=2,26$; $p<0,05$) ніж на 5 курсі; трьохкурсники більш наполегливіші за п'ятикурсників

($t=2,19$; $p<0,05$). Ми пояснюємо такі зміни, з одного боку, певною соціальною невизначеністю студентів, з іншого – їх достатнім досвідом вирішення проблем, які вже не потребують вольових зусиль.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження, можна відмітити:

1. Актуальність вивчення волі пов'язана з пізнанням механізмів регуляції особистості та її поведінки в різних умовах діяльності.

2. У пізнанні психологічних закономірностей волі умовно можна виділити 4 етапи: донауковий, філософський, науково-методологічний, експериментальний.

3. Узагальнення різних підходів до тлумачення волі дозволяє розглядати її як свідоме управління людиною своїми діями і вчинками, діяльністю та поведінкою.

4. Встановлено, що в юнацькому віці відбуваються зміни в розвитку вольової сфери, які проявляються, поперше, в тому, що специфіка навчально-професійної діяльності має свій відбиток на появі певних якостей.

По-друге, зі збільшенням терміну навчання походить їх збалансованість, що має тенденцію зниження у прояві

вольових якостей у студентів незалежно від фаху, спеціальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Иванников В.А.* Психологические механизмы волевой регуляции. – М.: УРАО, 1998. – 142 с.
2. *Иванников В.А.* К сущности волевого поведения // Психологический журнал. – 1985. – Т. 6, № 3. – С. 47-55.
3. *Ильин Е.П.* Психология воли – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 288 с.
4. *Калин В.К.* Классификация волевых качеств // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. Тезисы всесоюзной конференции молодых ученых. – Симферополь, 1983.
5. *Калин В.К.* На путях построения теории воли // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10, № 2, – С. 46-55.

6. *Селиванов В.И.* Волевая регуляция активности личности // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3 № 4, – С. 14-24.
7. *Селиванов В.И.* Дискуссионные вопросы психологии воли // Психологический журнал. – 1986. – Т. 7, № 6, С. 110-120.
8. *Селиванов В.И.* Избранные психологические произведения (воля, ее развитие и воспитание). Рязанский пед. Институт. – Рязань, 1992. – 576 с.
9. *Селиванов В.И.* Психология волевой активности (лекции по спецкурсу). – Рязань, 1974.

Подано до редакції 22.06.05

РЕЗЮМЕ

В статье уточняется психологическая сущность понятия воли и механизмов, которые её регулируют. Изучалась специфика развития волевых качеств у студентов.

SUMMARY

The article specifies psychological essence of the concept “will” and mechanisms of its regulation; analyzes the specificity of development of students’ strong-willed qualities.
